

УДК 159.923.2

DOI <https://doi.org/10.32782/psych.studies/2023.2.13>**ІМАГІНАТИВНО-НАРАТИВНІ ФОРМОВИЯВИ ЛІМІНАЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТА****Кучеренко Єгор Валерійович,**

кандидат психологічних наук, доцент,

докторант кафедри психології

Університету Григорія Сковороди в Переяславі

<https://orcid.org/0000-0002-7462-0638>

У статті на базі психосинтезу здійснено теоретичний аналіз імагінативно-нарративних формовиявів субособистостей в структурі лімінальності суб'єкта дорослого віку та представлено їх класифікацію. Вихідним у дослідженні автор вважає розмежування особистісного та суб'єктного рівнів лімінальності, в процесі розвитку якої періодично виникають лімінальні стани. Усвідомлення цих станів є ідентифікаційною невизначеністю, в якій суб'єкт самопізнання об'єктивує захисну та виживаючу субособистості через імагінативно-нарративні формовияви як невідрефлексоване ототожнення з ними. Порівняльний аналіз концепцій психосинтезу, деяких теоретичних ідей Р. Ассаджіолі та сучасних психологічних досліджень засвідчив, що імагінативні та нарративні формовиявлення субособистостей внаслідок розототожнення з боку свідомого Я об'єктивуються як цілісні об'єкти, що усвідомлюються в монологічному чи діалогічному внутрішньому мовленні. Наголошується на тому, що переживання імагінацій та нарративів є симультанним процесом, розототожнення з яким засвідчує суб'єктний рівень розвитку лімінальності. Автор обґрунтовує поділ імагінативно-нарративних формовиявів лімінальності на фактуальні та контрфактуальні або ностальгічно-фантазійні. Фактуальні формовияви поділяються на захисні (хибно позитивні за змістом) та виживаючі (хибно негативні). Контрфактуальні формовияви виконують компенсаторну функцію: вони є неусвідомленою спробою подолання різноспрямованості між виживаючими та захисними формовиявами, що призводить до звуження часової перспективи самозміни або так званого переживання «життя на паузі». В межах проблеми формовиявів лімінальності автор означає загалом питання незмінності особистості, страху майбутнього, екзистенційної тривожності як особистісних предикторів порогового самопізнання на етапі завершення лімінальної паузи.

Ключові слова: лімінальність, ідентифікаційна невизначеність, субособистості, свідоме Я, розототожнення, імагінація, нарратив, фактуальні та контрфактуальні формовияви.

Kucherenko Yehor. Imaginative and narrative manifestations of the subject's liminality

The article presents a theoretical analysis of the imaginative and narrative manifestations of subpersonalities in the structure of liminality of an adult subject based on the study of psychosynthesis as well as provides their classification. As a starting point in the study, the author considers the distinction between personal and subjective levels of liminality, in the development of which liminal states periodically arise. Awareness of these states is an identification uncertainty in which the subject of self-knowledge objectifies the protective and survival subpersonalities through imaginative and narrative forms of expression as an unreflected identification with them. A comparative analysis of the psychosynthesis concepts selected theoretical ideas of R. Assagioli, and current psychological research has shown that the imaginative and narrative manifestations of subpersonalities, as a result of disidentification by the conscious self, are objectified as integral objects that are realized in monologic or dialogic inner speech. It is emphasized that the experience of imaginations and narratives is a simultaneous process, the disidentification with which indicates the subjective level of the development of liminality. The author provides a rationale for dividing imaginative and narrative manifestations of liminality into factual and counterfactual or nostalgic-fantasy ones. Factual forms of liminality are divided into defensive (falsely positive by content) and survival (falsely negative). Counterfactual manifestations serve a compensatory function: they are an unconscious attempt to overcome the divergence between survival and protective manifestations, which leads to the narrowing of the time perspective of self-change or the so-called experience of "life on pause". Within the framework of the problem of liminality's manifestations, the author identifies the issues of personality unchangeability, fear of the future,

and existential anxiety as personal predictors of threshold self-knowledge at the stage of the liminal pause's completion.

Key words: *liminality, identification uncertainty, liminal state, subpersonalities, conscious self, disidentification, imagination, narrative, factual and counterfactual manifestations.*

Постановка проблеми. З огляду на те, що в українській психології проблема лімінальності зовсім не розроблена на рівні загальнопсихологічної теорії, сучасна практика психологічної допомоги дорослим засвідчує нагальну потребу в емпіричному дослідженні лімінальних станів та порогового самопізнання як спроби їх подолання. Особливого значення проблема лімінальності набуває під час соціальних потрясінь, коли суспільно-історичні події (війна) застають особистість зненацька на порозі її переходу до змін (між війною та перемогою). Однак соціальна лімінальність може бути лише одним із багатьох зовнішніх чинників розвитку психологічної лімінальності, закономірності якого мають переважно внутрішні рушії [1]. Саме тому «жити в часи змін» – не означає змінюватись «на межі» свого Я, принаймні для всіх: часом це означає зберігати незмінність, «застрягаючи» в ідентифікаційній невизначеності, емпіричну модель якої ми обґрунтували на базі психосинтезу [2].

Проблема лімінальності представлена в психології та міждисциплінарних дослідженнях зарубіжжя через різноманіття похідних понять: лімінальні стани, лімінальний простір [3], лімінальна свідомість [4] тощо. На жаль, жодне з названих понять не відображає уповні проблему лімінальності як складного психічного явища у дорослого, що перебуває «на порозі», «на межі» свого самопізнання як його суб'єкт. Тому науковий апарат нашого дослідження ми попередньо розробили на базі психосинтезу, який з-поміж інших підходів та методів базується на пороговому самопізнанні та самозміні засобами самотерапії [5].

Зауважимо, що у всіх концепціях психічного, які розроблені в психосинтезі, прямо не вказано на лімінальність, але пояснено її сутність та розвиток (мова йде про концепції Я, субособистостей, розототожнення, розвитку волі). Однак відкриттю залишається проблема об'єктивності цього явища. Насамперед, нас цікавлять формовияви субособистостей в струк-

турі ідентифікаційної невизначеності, що є результатом усвідомлення лімінального стану, в якому особистість не може, але прагне усвідомити власну суб'єктність.

Мета дослідження – здійснити теоретичний аналіз імаґинативно-нарративних формовиявів субособистостей в структурі лімінальності суб'єкта дорослого віку та представити їх класифікацію.

Результати теоретичного дослідження. Вихідним ми вважаємо положення про те, що лімінальність особистості та лімінальність суб'єкта – це різні рівні не лише розвитку названого явища, але й методології його емпіричного дослідження. На особистісному рівні розвитку лімінальності актуалізується життєва проблема, а на суб'єктному – вона вирішується.

Лімінальність особистості – це переживання вимушеної втрати усталеної самоідентифікації (самоототожнення) внаслідок зміни соціальних ролей, або переживання свідомої відмови від неї на тлі цілеспрямованого пошуку нової внаслідок вичерпного ототожнення з домінуючою захисною ідентифікацією (наприкінці лімінальної паузи). Завдяки пороговому самопізнанню досягається ключова сутність лімінальності – розототожнення, коли суб'єкт (свідоме Я) усвідомлює хибність різноспрямованих ідентифікацій (захисної та виживаючої субособистостей). Вони оприявлюються в полі свідомості як окремі об'єкти (образи чи моделі Я), що частково, а тому й хибно, відображають цілісну особистість. Згодом лімінальність на рівні суб'єкта може розвиватись як інтроспективна здатність до порогового самопізнання та самозміни, що полягає у довільному входженні в рефлексивний стан свідомості, який він переживає як розототожнення з домінуючими ідентифікаціями своєї особистості – захисною та (або) виживаючою. Функціонально захисна субособистість є хибно позитивною, а виживаюча – хибно негативною.

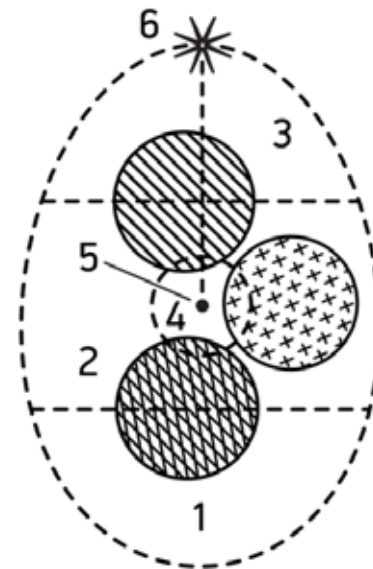
На тлі лімінальної паузи як тривалого домінування захисної ідентифікації

в період ранньої дорослості та на межі середини життя періодично виникають лімінальні стани, в яких ідентифікаційна невизначеність є нормативною кризою розвитку лімінальності, коли будь-які ідентифікації не кваліфікуються суб'єктом як такі, що уповні відображають його сутність і тому не можуть бути включені у самопроекування в прагненні до самозміни. Отже, формовияви лімінальності – це об'єктивації субособистостей, які в полі свідомості суб'єкта поєднують імагінативні та нарративні компоненти монологічного внутрішнього мовлення, зміна якого становить діалогічну сутність ідентифікаційної невизначеності.

На рисунку 1 зображено схему, яку розробив засновник психосинтезу, італійський психіатр та психолог R. Assagioli. Він дав їй пояснення, на яке ми спиратимось далі: «Нижче в діаграмі зображені три субособистості. Центральне коло – це поле свідомого Я, в яке проникає частина кожної субособистості, в той час, як переважна її частина діє на одному з рівнів несвідомого. Однак, слід зауважити, що відповідні кола несвідомого, які заштриховані на малюнку, не є фіксованими: кожна субособистість може «підніматися» або «опускатися», переходячи з одного на інший рівень протягом діяльності, в якій вона задіяна. Ба більше, на кожному рівні існує не лише одна субособистість (як показано на діаграмі для ясності), а безліч» [7, с. 24].

Свідоме Я є суб'єктом, що усвідомлює субособистості і не є психічною функцією як у концепції Самості за К. Юнгом. R. Assagioli зауважував, що Я (Самість) також не є «точкою між свідомим і несвідомим» [8], межа між якими в аналітичній психології є лімінальною зоною [1]. Натомість в психосинтезі лімінальна зона окреслена як межа між полем свідомості та індивідуальним несвідомим, що має нижчий, середній та вищий рівні.

В центрі поля свідомості зосереджується свідоме Я внаслідок розототожнення. Примітно, що «центр» і «свідоме Я» – це різні поняття: перше умовно вказує на «локалізацію» другого, яке зазвичай перебуває поза центром, коли його «притягують» різні субособистості. Фактично, говорив R. Assagioli, центру не

Рис. 1. Структура особистості за Р. Ассаджіолі (варіант «яйцевидної діаграми» 1973 року): 1 – нижче несвідоме; 2 – середнє несвідоме; 3 – вище несвідоме або надсвідоме; 4 – поле свідомості; 5 – свідоме Я; 6 – вище Я або Самість

існує: лише Я є «живою реальністю», яка переміщується в просторі індивідуального несвідомого від одного рівня до іншого. При цьому він навів приклади мовленнєвих формовиявів субособистостей (ототожнень), в яких втрачається свідоме Я: «я злий», «я люблю» тощо [9]. Внаслідок розототожнення суб'єкт вдається до таких формулювань як «у мене є злість», «у мене є почуття любові» тощо.

Деякі фахівці з психосинтезу припускалися думки, що внаслідок психотравматизації відбувається розщеплення несвідомого (спітінг), коли виживаюча субособистість зосереджується в нижчому несвідомому, а захисна – у вищому. Таку інтерпретацію «яйцевидної діаграми» вони пояснювали в межах теорії об'єктних стосунків [11; 12]. Але не лише три рівні несвідомого є умовними «просторами» внутрішнього світу людини, які графічно ілюструють структурні елементи лімінальності.

В психосинтезі знакові зображення не відображають психічне, а слугують радше основою для його правильної інтерпретації з прикладною метою [10, с. 17]. Тому розроблена Р. Ассаджіолі «діаграма» дає підстави стверджувати, що вчений увесь

внутрішній простір особистості вважав лімінальним, тобто пороговим – таким, що постійно обмежує Я через механізм ототожнення з субособистостями. Я не тотожне особистості, а радше є онтологічною сутністю людини [10, с. 17], яка втрачається, коли субособистості пригнічують його центральне (екзистенційне) становище – власне розототожнення. Тому розвитком лімінальності ми називаємо послідовне «очищення» Я від будь-яких ототожнень, які локалізують його «ексцентрично», тобто поза центром.

Свідоме Я постійно «зміщується» від однієї субособистості до іншої, коли вони перебувають на розмежуванні поля свідомості (змісту свідомості) та змісту несвідомого. Періодичне «зміщення» свідомого Я є причиною лімінального стану, в якому воно балансує між виживаючою та захисною субособистостями у намаганні «стати в центрі». Усвідомлений лімінальний стан і є тим, що ми називаємо ідентифікаційною невизначеністю. Це не лише відмова від стійких субособистостей, але й наслідок усвідомлення суб'єктом їх мотиваційної різноспрямованості та хибності. Як саме здійснюється таке усвідомлення?

Субособистість «набуває форми» як об'єкт спостереження в процесі обговорення її проявів в стосунках з іншим людьми, розповідання історії її виникнення та завдяки спонтанному уявленню її образу під час вільного малювання чи письма [7, с. 63–69]. Образ субособистості є метафоричним (символічним) і кваліфікується в реальних життєвих історіях зазвичай як роль, що має власну назву. З цього приводу R. Assagioli писав: «Кожна субособистість виконує специфічну функцію, тобто вона грає свою роль у сімейному та соціальному житті. Сім'я створює ролі сина та доньки, чоловіка та дружини, батька й матері. У суспільному середовищі ролі відповідають роду занять або професійної діяльності людини, її різним суспільним посадам» [7, с. 25].

Однак до субособистостей належать не лише соціальні ролі, але й всі образи та моделі Я, за якими так само можна закріпити відповідну символічну назву та історію [7, с. 38–41]. Різноспрямовані субособистості в структурі лімінальності маскуються під іншими субособисос-

тями – як хибно позитивними, так і хибно негативними (субособистості-маски), але у даній статті немає потреби їх диференціювати [2].

Лімінальний стан – це переживання дезорієнтації та невизначеності у внутрішньому діалозі дорослого. Але мова йде не про майбутнє загалом, а про настійний, часом нав'язливий, пошук самоідентичності (вищого Я або Самості), який ми називаємо парадоксальним переживанням «втрати невтраченого». Дорослий відчуває потребу в «прощанні» з власною особистістю, яка навіть не була цілком усвідомлена, що неминуче призводить до її ностальгічного «пошуку» серед життєво важливих подій. Осмислення цих подій постає у внутрішньому діалозі як наративи, тобто субособистісні міфи, в яких інтегрується особистісний досвід [13, с. 7].

Парадоксом є те, що цей досвід ігнорується, оскільки інтуїтивно він не відображає буттєвої сутності людини – її Я. Тому в психосинтезі лімінальність побіжно описано в контексті духовного розвитку особистості: вона окреслена як складний перехід дорослого від особистісної самореалізації (самоактуалізації) до духовної. Наголошується, що досягнення «органічної єдності» (власне психосинтезу) – це мета, до якої людина може лише наблизитись, але не досягнути її цілком. Отже, духовна самореалізація має власну межу: це не вичерпне уявлення про особистість, а пошук справжнього Я (суб'єкта), в якому R. Assagioli попереджав про небезпеку надмірного ототожнення з вищими, надсвідомими проявами: етичними, естетичними, героїчними та іншими станами свідомості [6, с. 40–53].

С. Fanі наголошує, що подібні стани або «крайнощі ідеалізму» призводять до псевдовеличі особистості, коли вона вважає себе «ієрархом особистісної ієрархії», який «знає» справжній шлях до Я, навіть не усвідомлюючи, що це лише прояв субособистості [10, с. 17]. Врешті саме такі стани свідомості в концепції нашого дослідження відповідають захисним субособистостям, домінування яких призводить до особистісної лімінальності. Вона має внутрішньо діалогічну і амбівалентну форму переживань.

У внутрішньому діалозі «історії» субособистостей «розповідає» свідоме Я в стані розототожнення (суб'єктна лімінальність) або ж «не розповідає», а «говорить від їхнього імені» в стані ототожнення (особистісна лімінальність). Другий варіант, коли в полі свідомості по чергово змінюються наративи та імагінації різних субособистостей, свідчить про перехід до ідентифікаційної невизначеності, коли суб'єкт врешті визнає, що не може ідентифікувати себе з тими уявленнями про себе, про які постійно думає й уявляє. Так виникає криза порогового самопізнання. Вона частково досліджена на базі порогових міждисциплінарних концепцій (threshold concepts). Наприклад, порогові явища, зокрема лімінальність, досліджені в період ранньої дорослості на тлі внутрішнього конфлікту між засвоєними та новими знаннями у вищій школі. Але мова йде про соціальну лімінальність як еталонний перехід до нових соціальних ролей, а саме професійних [3]. Натомість в нашому дослідженні мова йде про лімінальність безвідносно до наперед визначених рольових змін та традиційних ініціацій (завершення університету, весілля, виходу на пенсію тощо). Нас цікавлять феноменальні переживання у просторі суб'єктивних ідентифікацій, які не завжди збігаються з об'єктивними ролями, а радше є їх післядією, своєрідними «слідами» на життєвому шляху.

Результати сучасних досліджень внутрішнього монологу (діалогу) засвідчують, що розототожнення (дистанціювання) допомагає не лише впоратись з травматичним досвідом та опанувати себе в стані стресу, румінації чи тривожності, але й розвиває інтроспективну здатність до проектування себе і своїх міжособистісних стосунків в майбутньому. Дослідники радять розототожнюватись лише за умови утруднення внутрішнього діалогу, а не в тотальному «тут і зараз» [14]. Також доведено, що саме розототожнення (екстерналізація) допомагає в практиці психотерапії виявити те, що ми називаємо виживаючою субособистістю [15, с. 89].

На думку М. De Papi, розототожнення як максимальне наближення до суб'єкта спостереження (в психосинтезі це називається самоототожненням, «чистою самосвідомістю»), завжди супроводжу-

ється «вказівкою» на власні ідентифікації, які є «випадковою формою самоспрощення» [4]. Іншими словами, кожна субособистість як хибна ідентифікація є усталеною формою самоспрощення, бо для самопізнання, суб'єкт повинен спростити уявлення про себе у формі якогось об'єкту, який стає індикатором для розрізнення себе самого та уявлення про себе.

Отже, саме в розототожненні суб'єкт фіксує зміни внутрішніх наративів та імагінацій в прагненні до самоототожнення. Усвідомлення автономної, спонтанної зміни наративів завжди супроводжується ностальгічними, фантазійними образами та неоднозначними уявленнями про себе в майбутньому [14, с. 30]. Водночас імагінативний формовий завжди пов'язаний з наративним [14, с. 140]. Як в психосинтезі означено сутність наративу та імагінації?

Наратив – це засіб усвідомлення особистісного досвіду та текстовий спосіб його репрезентації за допомогою впорядкованих речень, що передають послідовні події навколо тематичного ядра [16, с. 16–19]. Серед наративних катарсичних технік R. Assagioli пропонує вербальне вираження (розповідь), письмо та ведення щоденника [6, с. 103–105]. Проте у дослідженні лімінальності ключовими є техніки розототожнення та діалогу із субособистостями [7, с. 69], а також написання автобіографії на основі різних запитань про їхній життєвий шлях [7, с. 63]. У внутрішньому мовленні субособистісні наративи (тексти) відображають різний, але внутрішньо узгоджений досвід. Тобто домінуюча субособистість виявляється у стійкій наративній конфігурації, яку особистість усвідомлює як власну «історію», як самоінтерпретацію або ж як план, за яким можна створювати подальшу «історію» власного життя [16, с. 26].

За R. Assagioli, уява (imagination) – це синтетична спонтанно-активна функція психіки, яка полягає у створенні образів різної природи як свідомо, так і несвідомо [6, с. 143]. Він запропонував розвивати та активувати уяву різними техніками. Перша група технік базується на вольових зусиллях суб'єкта, який концентрується на заданих образах різної модальності (зорової, слухової тощо) з метою

їх репродукції. Це своєрідний тест на «вміння уявляти», «викликати образи». Натомість друга група технік спрямована на активізацію спонтанної, творчої уяви, що зароджується несвідомо, і є тим, що R. Assagioli називає «імагінативною функцією». Вона відрізняється від свідомого створення статичних образів на основі творчої уяви [6, с. 146]. Різні процедури імагінації описані автором на прикладі ініціації символічної проєкції за Н. Leuner та Н. Kornadt [6, с. 287–302], техніки «снів наяву» за R. Desoille [6, с. 309–311] та у авторській техніці ідеальної моделі [6, с. 166–175]. В нашому дослідженні поняття «імагінація» вживається на позначення динамічного відображення субособистості в полі свідомості, тобто спонтанної зміни її образу й можливості свідомої трансформації без орієнтації на еталон.

Методично формовияви субособистостей можна дослідити на основі двох рівноцінних стратегій. Перша пропонується у психосинтезі як класична техніка імагінації з подальшою вербалізацією, тобто побудовою символічного нарративу на основі створених образів. Друга полягає у створенні образів на основі озвучених нарративів, які зазвичай є первинними в роботі з клієнтом: пропонується символічно уявити те, про що розповідалось попередньо. Однак названі стратегії є умовними, оскільки у внутрішньому діалозі обидві форми прояву субособистостей виникають симультанно – у спонтанній єдності і фактично відрізнити їх можна лише в стані розототожнення.

Імагінативно-нарративні формовияви лімінальності є автобіографічними в широкому сенсі: вони є символічним перетином, тимчасовим «компромісом» між уявленнями про себе в минулому, теперішньому та майбутньому, який не є гармонійним і цілісним. Гіпотетично їх можна поділити на три основні види: фактуальні позитивні (захисні), фактуальні негативні (виживаючі) та контрфактуальні (ностальгійно-фантазійні).

Фактуальні позитивні формовияви є періодичними ототожненнями з постфактичним досвідом захисної субособистості, переживання якого стає глобальною метою на майбутнє або символом домінуючої потреби.

В лімінальному стані така потреба переживається за принципом «не хочу, але треба хотіти». З цього приводу Р. Ferrucci зауважує, що фіксація на позитивних ностальгійних спогадах – це безперспективна та небезпечна схильність, що часто призводить до невротичних розладів [17]. Ми кваліфікуємо таку фіксацію як вимушене ототожнення, що часом посилює невротичну мотивацію нових досягнень [5, с. 197]. Фактуальні позитивні формовияви збігаються з відповідною моделлю Я в структурі лімінальності, яку можна сформулювати як ідентифікацію «краще, ніж я є насправді» [18, с. 61].

Фактуальні негативні формовияви є періодичними ототожненнями з постфактичним досвідом виживаючої субособистості, який суб'єкт в стані ідентифікаційної невизначеності усвідомлює як негативний і тому прагне уникнути як у сьогоденні, так і в майбутньому. На аналітичній стадії психосинтезу такі нарративи та імагінації свідчать про усвідомлення «матеріалу» з нижчого несвідомого, в якому виживаюча субособистість «піднімається» до поля свідомості і кваліфікується як хибна. Відтак виживаюча субособистість потребує трансформації, яка б уже не базувалась на захисті. Цей захист виражається у фактуальних позитивних формовиявах, коли з вищого несвідомого «опускається» в поле свідомості захисна субособистість, що проілюстровано на рисинку 1. Виживаючі формовияви відповідають моделі Я в структурі лімінальності, яку можна сформулювати як ідентифікацію «гірше, ніж я є насправді» [18, с. 61].

У дослідженнях Р. Елленгорна встановлено, що потреба в уникненні негативного досвіду та розчарування (виживаючі формовияви лімінальності) протидіє надії на майбутнє на основі досягнутого успіху (захисні формовияви лімінальності) і породжує страх надії, що супроводжується екзистенційною тривожністю і стає стримуючим чинником особистісних змін. Це призводить до незмінності або «заціпеніння» [15]. Наші сучасники називають такий стан «життям на паузі», коли лімінальність найвиразніше оприявлюється через ностальгію за втраченими можливостями та фантазійною зміною минулого.

Контрфактуальні (ностальгійно-фантазійні) формовияви відображають бажане минуле, яке суперечить реальним фактам: у них наративи та імагінації стосуються «ревізії» прийнятих рішень за принципом «якби А, то Б» [15, с. 91]. У такий прихований спосіб захисна субособистість домінує своїм прагненням змінити (переписати) біографічні факти на краще. Водночас таке «переписування» схоже на втечу від реальності та відповідальності, в якій майбутнє уявляється лише як «мрія з минулого». Цей вид формовиявів відповідає моделі Я в структурі лімінальності, яку можна сформулювати як ідеалізацію або «недосяжний, безплідний образ Я» [18, с. 61].

Контрфактуальне внутрішнє мовлення виражає своєрідний «компроміс» між виживаючою та захисною субособистостями і змушує багатьох надміру зосереджуватись на сьогоденні. Але насправді занурення у «тут і зараз» є симптомом комплексом «втечі від майбутнього через «переписування» минулого». Р. Елленгорн зазначає, що такі люди зовсім не досягли дзен-майстерності «жити тут і зараз» [15, с. 95]. Навпаки, вони обмежені очікуваннями від майбутнього, зневірені у собі і тому досягають порогового самопізнання внаслідок вимушеної незмінності, а не через невизначеність в суспільно-історичному процесі (наприклад, під час війни). Така незмінність є нормативною в період ранньої дорослості і у нашому дослідженні називається лімінальною паузою.

Зауважимо, що за аналогією до діаграми R. Assagioli названі види формовиявів лімінальності зосереджені лише в полі свідомості: топологічно саме там здійснюється внутрішній діалог між субособистостями. Помилково вважати, що контрфактуальні формовияви зосереджені в середньому несвідомому: там «перебувають» радше субособистості-маски, діалог між якими так само зосереджений біля центру.

Висновки. За результатами здійсненого теоретичного аналізу та синтезу на базі психосинтезу нами встановлено, що особистісна лімінальність (лімінальність на рівні особистості) переживається в лімінальних станах як періодична та автономна зміна ідентифікацій у внутрішньому мов-

ленні, яке породжується неусвідомленим і спонтанним ототожненнями з негативним (виживаючим) та позитивним (захисним) досвідом різноспрямованих субособистостей з перевагою та домінуванням позитивного як бажаного та суб'єктивно цінного. Ці ототожнення є імагінативно-нарративними формовиявами виживаючої та захисної субособистостей, а також (або лише) їх масок, і феноменально є окремими монологічними нарративами (міркуваннями, історіями) з відповідним імагінативним (образно-символічним) наповненням. Не всі ототожнення як спонтанні формовияви субособистостей у змісті свідомості дорослого стосуються лімінальності: професійні, сімейні та інші соціальні ролі лише тоді стають об'єктами порогового самопізнання, коли перебувають «на межі», «на порозі» свого вичерпного функціонування в діяльності та поведінці. Деякі з них мають хибно негативну функцію ідентифікації, інші – хибно позитивну. Звідси виникає різноспрямованість ідентифікацій з домінуванням потреби в збереженні хибно позитивної – захисної.

Суб'єктна лімінальність (лімінальність на рівні свідомого Я) – це інтроспективна здатність суб'єкта до об'єктивації в полі свідомості через імагінативно-нарративні формовияви домінуючої (захисної) та виживаючої субособистостей. Почергова зміна формовиявів (ідентифікаційна невизначеність) і є внутрішнім діалогом між субособистостями: внаслідок розототожнення він є відображенням в полі свідомості факту зміни одного субособистісного монологу (завершеного імагінативно-нарративного формовияву) на інший. Центральним поняттям, що описує самоототожнення як результат розвитку лімінальності, є свідоме Я, що визначається як онтологічна сутність, яка володіє здатністю до усвідомлення й волі.

Імагінативно-нарративні формовияви лімінальності гіпотетично поділяються на фактуальні (негативні та позитивні) і контрфактуальні (ностальгійно-фантазійні). Позитивні фактуальні формовияви є ототожненням з досвідом захисної субособистості, а негативні – виживаючої.

Встановлено, що досвід особистості є впорядкованим відображенням субособистісних нарративів (історій) та відповідних

імагінацій (образів подій), в яких фактуальність визначається виключно суб'єктивною інтерпретацією та переживанням фактів. Це означає, що автобіографічні переживання, з якими дорослий ототожнюється, є реальними та водночас символічними спогадами, або ж взагалі фантазіями. В процесі розототожнення такі переживання набувають статусу об'єкта пізнання (як роль) і проблема позитивної/негативної оцінки досвіду переосмислюється завдяки пороговому самопізнанню (пошуку суб'єктності, справжнього Я). Невдачі у такому пізнанні супроводжуються контрфактуальними формивиявами як компенсаторними переживаннями, що спрямовані на подолання внутрішнього конфлікту між різноспрямованими субособистостями (своєрідний «компроміс лімінальності»).

Контрфактуальні формивияви є ностальгійно-фантазійними і оприявлюються у свідомості як діалог про альтернативні рішення, дії та вчинки в минулому, на які суб'єкт водночас очікує в майбутньому як на бажану самозміну. Водночас він усвідомлює, що ця самозміна є недосяжною та нездійсненою (туга за втраченими можливостями). Це звужує часову перспективу самопроєктування до максимального «тут і зараз», що й пояснює феномен «застрягання» або «життя на паузі» за критерієм просторово-часового зміщення в розвитку лімінальності.

В подальших наукових розвідках ми плануємо представити методологію та результати емпіричного дослідження імагінативно-нарративних формивиявів лімінальності в період ранньої дорослості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Stein M. In Midlife. A Jungian Perspective. Texas : Spring Publications, 1993. 149 p.
2. Кучеренко Є. Ідентифікаційна невизначеність суб'єкта самопізнання в лімінальному стані. Психологія: реальність і перспективи. Випуск 20, 2023. С. 99–107. URL: <https://doi.org/10.35619/prapr.v1i20.327>
3. Land R., Meyer J. H. F., Flanagan M. T. (Eds.). Threshold Concepts in Practice. Rotterdam : SensePublishers, 2016. 362 p. URL: <https://doi.org/10.1007/978-94-6300-512-8>
4. De Pari M. Liminal Consciousness – A Systemic Framework for «Altered States of Consciousness». Proceedings of the 61st Annual Meeting of the ISSS – 2017 Vienna, Austria, 2017(1), 2019. URL: <https://journals.iss.org/index.php/proceedings61st/article/view/3268>
5. Кучеренко Є. В. Психосинтез: теорія і практика психотерапії : навчально-методичний посібник. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2018. 296 с.
6. Assagioli R. Psychosynthesis. A Manual of Principles and Techniques (A Collection of Basic Writings) (An Esalen Book). New York : Viking Compass Edition, 1974. 323 p.
7. Assagioli R. Subpersonalities. A collection of articles. In K. Sørensen (Ed.). Kentaur Publishing, 2022. 124 p.
8. Dialogue with Assagioli, by Marta Crampton. 2018. URL: <https://kennethsorensen.dk/en/dialogue-with-assagioli>
9. Notes Roberto Assagioli, by John Firman. 2020. URL: <https://www.psychosynthesiscircle.com/notes>
10. Fani C. L'Ovoide e il Sé. Rivista di autoformazione, educazione, rapporti interpersonali e sociali, terapia. Istituto di Psicointesi fondato da Roberto Assagioli. 25, 2015. P. 17–18.
11. Firman J., Russell A. Opening to the inner child. Recovering authentic personality. Palo Alto : Psychosynthesis Palo Alto, 1994. 44 p.
12. Meriam C. Digging up the Past. Object Relations and Subpersonalities. Palo Alto : Psychosynthesis Palo Alto, 1994. 52 p.
13. Кучеренко Є.В. Особистісний досвід як проблема загальної психології та його субособистісна модель в психосинтезі. *Загальна і медична психологія. НМУ імені О. Богомольця.* 4(04), 2019. С. 3–8.
14. Кросс І. Внутрішній голос. Як навчитись слухати себе. Переклад з англ. О. Гладкого. Київ : Лабораторія, 2021. 192 с.
15. Елленгорн Е. Як ми змінюємося (& 10 причин, чому ми цього не робимо). Переклад з англ. І. Гоял. Київ : РІДНА МОВА, 2021. 320 с.

16. Наративні психотехнології / М. Смульсон, О. Шиловська, О. Гуцол ; за ред. Н. Чепелевої. Київ : Главник, 2007. 162 с.
17. Ferrucci P. *What We May Be: Techniques for Psychological and Spiritual Growth Through Psychosynthesis*. London : Penguin Publishing Group, 2009. 384 p.
18. Brown M. Y. *Growing Whole: Self-Realization for the Great Turning*. California : Psychosynthesis Press, 2009. 228 p.

REFERENCES:

1. Stein, M. (1983). *In Midlife. A Jungian Perspective*. Texas: Spring Publications, 149 p. [in English].
2. Kucherenko, Ye. (2023). Identyfikatsiina nevyznachenist subiekta samopiznannia v liminalnomu stani [Identificational uncertainty of the self-exploring subject in a liminal state]. *Psykhohihiia: realnist i perspektyvy*, iss. 20, pp. 99–107. <https://doi.org/10.35619/prapr.v1i20.327> [in Ukrainian].
3. Land, R., Meyer, J. H. F., & Flanagan, M. T. (Eds.). (2016). *Threshold Concepts in Practice*. Rotterdam: SensePublishers, 362 p. <https://doi.org/10.1007/978-94-6300-512-8> [in English].
4. De Pari, M. (2019). Liminal Consciousness – A Systemic Framework for «Altered States of Consciousness». *Proceedings of the 61st Annual Meeting of the ISSS – 2017 Vienna, Austria, 2017(1)*. Retrieved from <https://journals.iss.org/index.php/proceedings61st/article/view/3268> [in English].
5. Kucherenko, Ye. (2018). *Psykhosyntezy: teoriia i praktyka psykhoterapii [Psychosynthesis: the theory and practice of psychotherapy]*. Vinnytsia: TOV «TVORY». [in Ukrainian].
6. Assagioli, R. (1974). *Psychosynthesis. A Manual of Principles and Techniques* (A Collection of Basic Writings) (An Esalen Book). New York: Viking Compass Edition, 323 p. [in English].
7. Assagioli, R. (2022). *Subpersonalities. A collection of articles*. In K. Sørensen (Ed.). Kentaur Publishing, 124 p. [in English].
8. *Dialogue with Assagioli, by Marta Crampton*. (2018). Retrieved from: <https://kennethsorensen.dk/en/dialogue-with-assagioli>. [in English].
9. *Notes Roberto Assagioli, by John Firman*. (2020). Retrieved from: <https://www.psychosynthesiscircle.com/notes> [in English].
10. Fani. C. (2015). L'Ovoide e il Sé. *Rivista di autoformazione, educazione, rapporti interpersonali e sociali, terapia*. Istituto di Psicopsintesi fondato da Roberto Assagioli. 25, P. 17–18. [in Italian].
11. Firman J., & Russell A. (1994) *Opening to the inner child. Recovering authentic personality*. Palo Alto: Psychosynthesis Palo Alto, 44 p. [in English].
12. Meriam, C. (1994). *Digging up the Past. Object Relations and Subpersonalities*. Palo Alto: Psychosynthesis Palo Alto, 52 p. [in English].
13. Kucherenko, Ye. V. (2019). Osobystisnyy dosvid yak problema zahal'noyi psykhohihiyi ta yoho subosobystisna model' v psykhosyntezi [*Personal experience as a problem of general psychology and its subpersonal model in psychosynthesis*]. *Zahal'na i medychna psykhohihiya*. NMU imeni O. Bohomol'tsya. 4(04), C. 3–8. [in Ukrainian].
14. Kross, I. (2021). Vnutrishniy holos. Yak navchytys' slukhaty sebe [*The voice in our head, why it matters, and how to harness it*]. Pereklad z anhl. O. Hladkoho. Kyiv: Laboratoriya, 192 c. [in Ukrainian].
15. Ellenhorn, E. (2021). Yak my zminyuyemosya (& 10 prychnyn, chomu my ts'oho ne robymo) [*How we change: (and ten reasons why we don't)*]. Pereklad z anhl. I. Hoyal. Kyiv: RIDNA MOVA, 320 c. [in Ukrainian].
16. Chepelyeva, N. (Red.), Smul'son, M., Shylovs'ka, O., Hutsol, O. (2007). *Narativni psykhotehnolohiyi [Narrative psychotechnologies]*. Kyiv: Hlavnyk, 162 c. [in Ukrainian].
17. Ferrucci, P. (2009). *What We May Be: Techniques for Psychological and Spiritual Growth Through Psychosynthesis*. London: Penguin Publishing Group, 384 p. [in English].
18. Brown, M. Y. (2009) *Growing Whole: Self-Realization for the Great Turning*. California: Psychosynthesis Press, 228 p. [in English].